

Recenzió Takács Péter *A rózsá neve: Magyar Köztársaság* című művéről

I. Bevezetés

Bombaként robbant néhány éve a sokak ellenszenvét kiváltó hír: a magyar kormányzat az Alaptörvényben hazánk hivatalos elnevezését „Magyar Köztársaságról” „Magyarországra” változtatta. Ez a momentum több kutató figyelmét is megragadta, és ez adta a fő indítást Takács Péternek is, hogy behatóbban foglalkozzon az államok nevével. A kötet előszavában ezt a tényt a szerző kifejezetten megerősíti.²

A monográfia az államok nevével kapcsolatos elméleti összefüggéseket hivatott elemezni, kitérve a fentebb említett honi esetre is. Takács rá kíván mutatni az államok elnevezésének jelentőségére, tárgyalja azok rendszerét, nyelvi jellegét és funkcióit. Elemzi az államok el-, át- és megnevezésének kérdéseit, és áttekinti az államnevek nyelvi értelemben vett fajtáit, érzékeltetve az azok kapcsán felvetődő főbb filozófiai és általános államelméleti problémákat. E tárgykörrel meglehetősen kevés „előzmény-szakirodalom” lelhető fel. Ennek oka – mint ahogy arra a mű szerzője is kitér – feltehetőleg az, hogy a téma három tudományterület (államtudomány, nyelvészet és a földrajztudomány) határán helyezkedik el, s ez olyan metszéspont, mely iránt valamennyi irányból csak kevesen érdeklődnek. Véleményem szerint pontosan emiatt „ürt betöltő” és messzemenőig fontos ez az olvasmány a társadalomtudományok mezején.

II. A címet érintő diskurzus

Az írásmű a következő mondattal nyit: „Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus (A hajdani rózsá név csupán, neveket markolunk)”³. Ezt a Cluny Bernát-idézetet később Umberto Eco „neologizálta” a kortárs közgondolkodás számára *A rózsá neve* című regényében. E mű-megjelölést, és egyáltalában fogalmi szférát intertextualizálta saját alkotásában Takács, mégpedig az eredetihez hasonlóan, nyilvánvalóan szimbolikus módon. A szerző némileg paradox jelleggel tulajdonképpen könyve végén ad kulcsot jelentéséhez, miszerint minden múlandó. A „hajdani rózsá”, vagyis világunk jelenségei – jelen esetben az államok, Eco szavaival élve az egykor élt nagyságok, a híres városok, a szép hercegnők – egyszer mind semmivé lesznek, de a nyelv nem csak a létező, hanem a már vagy még nem létező dolgokról is képes szólni, ezáltal megőriz belőlük valami fontosat, a nevüket. S, amint ezek fennmaradnak, úgy él ma is, egy más politikai-közjogi rend viszonyai között a magyar alkotmányos demokrácia neve, – immár Magyarországgként – s elnevezésének nem egészen tisztázott értelme is.⁴

A címmel kapcsolatosan egy apró kritikai észrevétellel kívánok élni. Azon túlmenően, hogy jelképes értelemben kitűnően illeszkedik a tartalomhoz, rendkívül figyelemfelkeltő és a témát is jól megjelöli, némileg félrevezető is egyben. Azzal, hogy a szerző ennyire

¹ PhD hallgató, Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Marton Géza Állam és Jogtudományi Doktori Iskola

² Takács Péter: *A rózsá neve: Magyar Köztársaság. Az államok nevééről és a magyar állam átnevezéséről.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 10.

³ Takács: i.m. 9.

⁴ Takács: i.m. 122.

„kisarkítja” a főcímet a magyar viszonylatokra, az olvasónak az az érzése támadhat, hogy az egész mű azokról fog szólni. Mindemellett az alcím korrigál ebben a tekintetben, s alapvetően szimpatikus és üdvözlendő vonás, hogy a címválasztás egésze nem süpped bele a társadalomtudományi munkákra – mondjuk ki: igen gyakorta – jellemző sekélyes ötlettelenségbe.

III. A struktúráról

Takács monográfiájának első, ún. „narratív” fele hat nagyobb szerkezeti egységre, tagolódik, melyek közül a negyedikben három alfejezetet is találunk. A főfejezetek címei tulajdonképpen lefedik a szerző által az előszóban ígért tematikus blokkok megjelölését.

A mű másik hangsúlyos része egy igen részletes és a teljesség igényével élő függelék, mely három „lajstromot” foglal magába. A magyar Földrajzinév-bizottság *Ország és területnevek* címmel időszakosan frissített, valamint az ENSZ Földrajzinév-szakértői Csoportja és az ENSZ Közgyűlési és Konferenciamentedzsment-osztály Dokumentációs Divíziója által gondozott államnévjegyzékek mellett a szerző egy saját listáját tartalmazza, melyeket magyarázó jegyzetekkel is ellátott. A reflexióra ösztönző appendix a szövegesen túl vizuális forrásokat is felvonultat, ám azzal, hogy a kötet főszövegével gyakorlatilag azonos terjedelmű, utóbbi némileg – még ha csak formális értelemben is – veszít hangsúlyosságából annak ellenére, hogy Takács szerint „e kis kötet sajátos vonása az, hogy a jegyzeteket ugyanolyan gondosan érdemes átolvasni, mint a főszöveget”.⁵

A szerző helyében a főfejezetek között másfajta sorrendiséget állítottam volna fel. Az államok meg-, el- és átnevezéséről szóló, harmadik részt megcseréltem volna azzal, amely az államnevek funkcióját tárgyalja, hiszen logikailag valamely dolog funkciójáról csak akkor beszélhetünk, ha már kellőképpen tisztáztuk és lefektettük a szóban forgó alap fogalmi kört.

IV. Metodikai áttekintés

A kötetben az alkalmazott elemzési módszerekről, a források felhasználásának ordinációjáról *expressis verbis* nem nyerünk információkat, ebből kifolyólag azokat az olvasás során folyamatosan kell kinyernünk a szövegtörzsből. A szerző mindenekelőtt a történetiség eszközével él. A témában folytatott tartalomelemzést egyrészt fordított linearitással végzi (például amikor hazánk elnevezésének változásait vizsgálja történelmi távlatokból), másrészt összehasonlításokat is felhasznál (legyen szó akár egyes jogtudósok államtani nézeteinek ütköztetéséről, akár pedig különböző államok elnevezési logikájáról). Kvalitatív, illetve kvantitatív metódusok egyaránt beépülnek a gondolatmenetbe. A rendkívül kiterjedt gyűjtőmunka, mely a kötet bázisát szolgáltatja, igen markáns „számossági” tekintélyt kölcsönöz a monográfia számára. Takács már-már túlon túl figyelmes arra nézve, hogy mindent pontosan megmagyarázzon, értelmezzen olvasójának. Ez okból terjedelmes lábjegyzeteket közöl a műben, több helyen is. Ezek a megértést segítik, s a hiányérzetet minimalizálják ugyan, de méretüknél, valamint annál fogva, hogy gyakorta a főszövegbe kíváncsozó gondolatokat találunk bennük, visszásnak hatnak az értelmezés során. A következőkben külön-külön elemzem a mű fejezeteit, személyes reflexióimat is hozzáfűzve a kifejtéshez.

⁵ Takács: i.m. 12.

A szerző mindenekelőtt az államnevek és az „nevezés” folyamatának általános jelentőségére hívja fel a figyelmet, melyet történeti, jogi, nyelvi, társadalom-lélektani, jövőt formáló, valamint politikai értelemben fektet le. A rendszerváltozások és az államnevek cserélődésének összefüggésére történelmi szemszögből példaként a magyar államot hozza fel, melynek neve a XX. század folyamán hat alkalommal is megváltozott, jellemzően az aktuális politikai berendezkedési modell sajátosságai mentén. Az államok meg-, el-, átnevezése horderejének és ősi alapokon nyugvásának szemléltetése céljából egy kínai bölcsességet olvashatunk. Konfuciuszt egyszer megkérdezte az egyik tanítványa, hogy amennyiben rábíznának egy országot, melyet a saját eszméi szerint kormányozhatna, mit cselekedne először. Erre a mester azt válaszolta, hogy először egészen biztosan megváltoztatná a neveket. A tanítvány erre a reakcióra felettébb meglepődött, s csodálkozott, azt gondolván, hogy Konfuciusz valamilyen tréfába szeretné őt beugratni. A mester erre kifejtette neki válasza lényegét, miszerint a neveknek azért kell helyesnek lenniük, hogy megfeleljenek a dolgoknak, s, hogy a nyelvnek ezáltal legyen tárgya. Mindez ahhoz szükségeltetik, hogy a tettek sikerüljenek, s ne essen szét minden emberi dolog, továbbá, hogy irányításuk ne váljon emiatt értelmetlenné és lehetetlenné. Ezek függvényében a nevek kiigazítása az igazi államférfi első és legfontosabb feladata.⁶

Ezt követően rövid lingvisztikai fejtegetéssel találkozunk, melynek során a szerző megállapítja, hogy minden egyedi létező (így az államok is) önálló névvel bír. És ez az önálló jelleg elsősorban azt jelenti, hogy a névnek mint nyelvi jelnek egyetlen állam a jelölete, tehát azt egy másik állam nem használhatja.⁷ Ugyanakkor Takács szerint mindebből természetesen korántsem következik az, hogy egy államnak csak egy neve lehet, sőt, álláspontja szerint az államok rendszerint két névvel rendelkeznek: az országnévvel (másképpen rövid államnévvel) és a teljes (vagy hosszúalakos) államnévvel. Értelemszerűen persze akadnak ez alól kivételek, melyek esetében egy vagy akár kettőnél többféle megjelölésről is beszélhetünk. Utóbbiakra a könyv igen szemléletes és változatos példákkal operál.⁸ Idesorolja azokat az államokat, melyeknek „látszólagosan” van csak egy nevük. Ez amiatt következik be, hogy a fentebb említett két nomen megegyezik egymással, s az egyik a másik funkciójában jelenik meg. Erre vagy akkor kerül sor, amikor a hosszúalakos államnév szolgál országnévként is (például a Dominikai Köztársaság és az Egyesült Arab Emírségek esetében), vagy akkor, amikor az országnév teljes államnévként jelentkezik, változatlan formában (erre jó példa Japán, Magyarország vagy Malajzia). Az excepció előállhat a politikai megosztottságot területi elkülönülésben is megjelenítő államok esetében, melyeknek létezik ugyan tradicionális országnévük, ám pontosan a szegregáció okán az egyikre sem használható és érvényesíthető. Jelenleg ezt tükrözi a Koreai Köztársaság és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság viszonya, hiszen egyikre sem alkalmazható a Korea szó. Ugyanez volt a helyzet 1949 és 1990 között Németországgal is, melynek két része Német Szövetségi Köztársasággként és Német Demokratikus Köztársasággként dacolt egymással. Erre a jelenségre a szerző jellemző megoldásként az országok égtájak szerinti azonosítását (Kelet-Németország, Nyugat-Németország, Észak-Korea, Dél-Korea), valamint az önálló részállamok specifikációkkal történő felruházását (pl. fővárosaik alapján Kongó-Brazzaville és Kongó-Léopoldville) hozza fel.⁹

⁶ Takács: i.m. 13-15.

⁷ E szabály érvényesülésének ékes példája a „két Dominika”: a rövid alakos Dominika államnevet a Dominikai Község használja, ezért a Dominikai Köztársaság országgként nem nevezhető Dominikának, vagyis utóbbi rövidalakos államneve megegyezik a hosszúalakossal. (Takács: i.m. 21-22.)

⁸ Takács: i.m. 16.

⁹ Takács: i.m. 16-20.

A fejezet zárásaként az államok megnevezésére használt szavak nyelvi-nyelvtani és egyéb szempontú kategoriális besorolásáról olvashatunk néhány gondolatot. Az auktor megállapítása szerint ezek a klasszifikációk rendkívül változatosak lehetnek. A „rövid államnév” egyben „országnevként”, a „hosszúalakos” változat pedig egyben „alkotmányos államnévként” is felfogható, s leszögezhető az a mindenki számára nyilvánvaló tény, hogy valamennyi államnév tulajdonnév. Ezen belül – mint a szerzői álláspontból is kiderül: tévesen – egy nyelvészeti hagyományon nyugodva hosszú ideje földrajzi névként minősítik azokat. Ám az államnév korántsem csupán a földfelszín egy meghatározott rétegét jelöli meg. Takács szerint sokkal inkább az intézménynevek közé, esetleg „az emberi alkotások elnevezései” csoportba érdemelnének besorolást.¹⁰

VI. Második fejezet – Az államnevek funkciói

A szerző e rész elején kiemeli, hogy bár, mint valamennyi jelölt tényező kapcsán, a névnek az államok esetében is számtalan funkciója van, s ugyan ezt jellemzően vizsgálat tárgyává teszi a nyelv- és kommunikáció-tudomány, általános elméletek aligha tárgyalják azokat, fontosságuk ellenére sem. A könyv taxatívén hatféle funkciót említ: azonosítás (identifikáció), megjelölés (denotáció), megszólítás (invokáció), közlés (kommunikáció), egyedi létező megjelenítése (reprezentáció) és jellemzés (deskripció).¹¹

A felsorolást követően meglepő módon nem dolgozza fel ezeket bővebben ugyanilyen sorrendben, hanem egyedül a deskriptív funkciót illusztrálja néhány figyelmet megragadó, „beszélő” példával: közismert, hogy Montenegró neve a szláv Crna Gora (mely egyfajta újlatin fordításban honosodott meg), azaz „fekete hegy” szókapcsolatból alakult ki. Szingapúr neve pedig szanszkritül Oroszlánvárost jelent (simha + pura).¹²

A könyvben szereplő, előbb fentebb említett fogalmi megtorpanást egy még élesebb váltás követi, tudniillik Takács újabb és újabb, a fejezet elején egyáltalán nem említett funkciók kibontásával folytatja a tárgyalást. Ennek legelső megnyilvánulása az úgynevezett identitásvédő, illetve identitás-kialakító funkció, melyet elsősorban Magyarország átnevezésének szimbolikus példáján keresztül kíván megértetni az olvasóval. Emellett Burmát hozza fel, mint olyan államot, melynek alkotmányos neve 1989-ben Mianmarra változott, ám azóta sem ült össze az országban olyan politikai fórum, mely ezt de iure is jóváhagyta volna, emiatt sok állam a nemzetközi kapcsolatok terén továbbra is az eredeti elnevezést használja. Végezetül az államnevek emlékeztető funkciója kerül előtérbe, melyet kitűnően prezentál Venezuela teljes államneve (Venezuelai Bolívari Köztársaság), ami a dél-amerikai függetlenségi mozgalom vezetőjére, Simón Bolívarra utal. Moammer Kadhafi szóalkotása pedig évtizedekig visszaköszönt Líbia hivatalos nevében (Líbiai Arab Szocialista Népi Dzsamahirija).¹³

Álláspontom szerint e fejezetben tapasztalható csapongást egyértelműen kritikával kell illetnünk, hiszen hiányossá és kissé következtelenné teszi a gondolatmenetet.

VII. Harmadik fejezet – Az államok meg-, el- és átnevezéséről

A harmadik fejezet egyfajta eredettörténettel szolgál az azt megelőző kettő elé, véleményem szerint pontosan emiatt ténylegesen is célszerűbb lett volna ennek megfelelően

¹⁰ Takács: i.m. 22-24.

¹¹ Takács: i.m. 25.

¹² Takács: i.m. 26.

¹³ Takács: i.m. 26-32.

áthelyezni. A könyv e ponton magát a folyamatot, a processzust kívánja középpontba helyezni, melynek eredményeképpen egy állam nevet „nyer”, s a tulajdonnevek összekapcsolódnak az egyedi létezőkkel.¹⁴ A szerző szerint a fent említettek kétféleképpen valósulhatnak meg: konvenciók vagy névadás alapján. Ezt követően e két nagy csoport jellemzői kerülnek részletesebb taglalásra, ismételten számos példával gazdagítva.¹⁵

A konvenció jellemzően két irányú tényező, s Takács szerint nem egyszer bizonytalanságok melegágya válhat belőle. Mindenekelőtt az olyan államok elnevezésénél van szerepe, melyek közvetlenül valamely nép(név)hez kapcsolódnak. Ilyenkor az államnév az országnév közvetítésével az állam területén élő (valamely) nép nevéből alakult ki, vagy nem egy esetben teljesen megegyezik az országnévvel (például svédek-Svédország, portugálok-Portugália). Az efféle elnevezések azonban ki vannak téve a népek folyamatos demográfiai alakulásának, a nyelvi szokások elkerülhetetlen változásainak, továbbá az országok politikai történéseinek. Nem beszélve arról, hogy akadnak olyan konvencionális névadási folyamatok is, amikor nem az országban élő nép, hanem valamilyen teljesen más dolog neve (Marshall-szigetek, Elefántcsontpart stb.). Előfordulhat, hogy a konvenció fordított irányt vesz, s pontosan az államnév alapján keresztelik el az ott élő népet, mindezt jól szemlélteti az Amerikai Egyesült Államok példája az amerikaiakkal, Olaszországé az olaszokkal, Németországé a németekkel és Franciaországé a franciákkal.¹⁶

Az elnevezések másik irányát – mely modern világunkban szinte kizárólagossá nőtte ki magát – az úgynevezett névadás módszere jelenti, mely a könyv szerzője szerint három komponenst foglal magába: valamilyen dologhoz tudatosan és egyetlen aktussal hozzárendelünk egy nyelvi jelet, mellyel azt követően azonosítjuk, s egy szűkebb vagy tágabb közösség tagjaival ezt az azonosságot elfogadtatjuk. Mindezek után Takács filozófiai szempontból is górcső alá veszi ezt a jelenséget. „Már Hegel észrevette, hogy valami birtokbavétele – a 'testi megragadás' és a 'formálás' mellett – a 'megjelöléssel' történik. Ez utóbbi egyebek mellett névadás. Ám a névadás nála nemcsak birtokbavétel, hanem teremtés is. E gondolat késői ifjúkorától foglalkoztatta Hegelt: a valóság megismerő elsajátításának szubjektuma – jegyezte meg már a *Jénai reálfilozófiájában* – a dolog jelentésével „nevet ad a dolognak, s ezt a nevet úgy mondja ki, mint a tárgy létét, [s ezzel] [...] a belsőt, mint létezőt tételezi. A névadás így – fejtegeti filozófiájának egyik elemzője – afféle mágia: a szellem ezen az úton, vagyis a névadás révén egyfelől megteremti a természetet, másfelől el is sajátítja, és birtokba veszi azt.”¹⁷ Folytatván az elméleti alapokat, a szerző saját maga is leszögezi, hogy a mindennapi életben a név használata, valamint elfogadása hatással van arra a közösségre vagy jelenségre (legyen szó akár személyről, dologról, állatról vagy államról) amelyet megneveztünk. Amennyiben a megnevezés tárgya racionális képességekkel rendelkező lény, a nevet rendszerint megtanulja, azzal azonosul, vagy épp nem azonosul, megszereti vagy sem, ha pedig módja van rá, megváltoztatja vagy sem. Az elfogadás, illetve az elfogadottság tekintetében a névadás is alkotás. Balázs Géza értelmezésében aki nevet ad, az alkot, teremt.¹⁸

Takács a fejezet második felében az elnevezés, s a névadás hangsúlyos politikai jelentőségét tárja az olvasó elé. Álláspontja szerint ennek világában állandó küzdelmek, úgynevezett „névharcok” dúlnak, melyeknek leglátványosabb terepe tágabb viszonylatban a városok és a falvak [pl. Dunapentele → Sztálinváros (1951-1961) → Dunaújváros; Tiszaszederkény → Leninváros (1970-1992) → Tiszaújváros], a helyi politikában pedig az utcák, illetve más közösségi terek [Sugár út (1883) → Andrássy út (1886) → Sztálin út (1950)

¹⁴ Takács: i.m. 35.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Takács: i.m. 35-37.

¹⁷ Takács: i.m. 37.

¹⁸ Takács: i.m. 38.

→ Magyar Ifjúság útja (1956) → Népköztársaság útja (1957) → Andrassy út (1990); Széll Kálmán tér (1929) → Moszkva tér (1951) → Széll Kálmán tér (2011)] el-, át-és visszanevezése. Mint arra a szerző kitér, általánosságban az államok elnevezésénél nem gyakran mutatkoznak hasonló csaták, hiszen aki megszerzi bennük a főhatalmat, gyakorlatilag anélkül élhet a névváltoztatás jogával, hogy a nemzetközi jog bárminemű akadályt gördítene ennek útjába. Ám természetesen e tény alól is vannak kivételek, melynek illusztrálására Takács Macedónia és Magyarország precedensét világítja meg közelebbről. Jugoszlávia felbomlása során, annak egyik tartománya 1991-ben függetlenné vált Macedónia országnévvel, illetve Macedón Köztársaság hosszúalakos alkotmányos névvel. Az előbbi már csak azért is problémás volt, hiszen teljesen megegyezett egy görögországi tartomány (Makedónia) nevével, ráadásul zászlajában is szerepeltetett egy görög eredetű szimbólumot. Görögország természetesen nemzetközi fórumokon is hangot adott abbéli aggályainak, miszerint a macedón állam esetleg területi követeléseket fogalmazhat meg a hasonló nevű hellén területekre vonatkozólag. A görögök az új entitás neve elleni tiltakozás során azt kívánták elérni, hogy „legrosszabb” esetben Szláv Macedónia legyen a végső, elfogadott variáns. Végül az ENSZ szervezetei tettek pontot a vita végére, s egy kompromisszumos megoldást alakítottak ki: a nemzetközi kapcsolatok színterén az új állam megtarthatta a Macedónia elnevezést, azonban kizárólag a „volt jugoszláv köztársaság” toldattal együtt. Az angol nyelvű kommunikációban így általában a FYRO Macedonia (the Former Yugoslav Republic of Macedonia) névvel szerepel.¹⁹

A hazai névvitát a szerző legitimációs kérdésnek tekinti, melynek középpontjában az államnév tényleges elfogadottsága áll, melyhez hozzákapcsolódik a helyesség, pontosabban megfogalmazva a nyelvhelyesség kérdése is. E tekintetben a Magyarország új államnevet nem feltétlenül tekinti sikerre érdemesnek, hiszen nyelvi nem minden kontextusban tudja helyettesíteni a Magyar Köztársaság megnevezést. Érdekes módon közvetlenül erre a tényre az Alaptörvény megfogalmazói is felfigyeltek, ám a törvény kérdéses helyein a „magyar állam” kifejezéssel oldották meg a helyettesítést.²⁰

Tovább haladva az elnevezéshez köthető nyelvi (meg) szokásrendből kaphatunk rövidebb ízelítőt. A nyelvhasználat az államnevek tekintetében az átlagosnál is lassabban változik. Éppen emiatt állhat elő az a helyzet, hogy a több tíz éve átkeresztelt Mianmart még ma is sokan nevezik Burmának, a szintén hasonló Srí Lankát Ceylonnak, Burkina Fasót pedig Felső-Voltának. Ettől függetlenül persze akadnak olyan névadások, melyek esetében az eredeti név használata már anakronizmusnak hatna (például Tanzánia esetében a Tanganyika és Zanzibár, Zimbabwe kapcsán Dél-Rhodesia, Zambiánál Észak-Rhodesia, Etiópia esetében Abesszínia).²¹

A fejezet következő nagyobb tematikai egysége az államok elnevezésének jogi kereteit hivatott tárgyalni. Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy ezen jogi keretek közé foglaltságot a kötetben olvasottak szerint az indokolja, hogy az államok névadása jellemzően hatalmi, politikai tett, mely garanciákat kíván. A jogi váz elsődleges tartalma az alkotmányozás folyamatában rejlik, melynek során az alkotmányozók valamilyen módon megnevezik az államot, s az így kialakult nomen ezzel az aktussal az állam alkotmányos nevévé válik. A megnevezés rendszerint az államforma rögzítésével történik, s annak magától értetődőnek vételével, hogy a hosszúalakos név az országnév és az államforma kombinációja lesz. Amennyiben ez utóbbi nem magától értetődő, vagy nem azt a nevet kívánják használni, akkor külön, erre vonatkozó rendelkezést tesznek (amint az hazánk példájából is kitűnően látszik). Takács elemzése szerint előfordulnak olyan alkotmányok, melyek e kérdésben meglehetősen „hallgatagnak” bizonyulnak. Ilyen például a 2006-os szerb alkotmány, melynek

¹⁹ Takács: i.m. 38-42.

²⁰ Takács: i.m. 43.

²¹ Takács: i.m. 44.

kapcsán az államformára csak az állam fejének elnevezéséből, illetve egyéb rendelkezésekből következtethetünk, tehát gyakorlatilag csak onnan tudhatjuk, hogy Szerbia köztársaság, hogy az állam élén köztársasági elnök áll, ebből levezethetően az állam teljes neve Szerbiai Köztársaság. „Szégyellősnek” nevezi a szerző a spanyol alkotmányt, mely következetesen nem említi a Spanyol Királyság kifejezést, holott a spanyol állam megkérdőjelezhetetlenül monarchia, és a neve is ez.²²

A szerző az államok névadásának és az államforma (esetleges) változásának kapcsolatát is boncolgatja. Kifejti, hogy mai világunkban a névadás a már létező nevű államok esetében egyben névváltoztatás is, s gyakran az államforma cserélődését is jelöli. Ellenkező esetben a névváltozás valódi motívumát kitalálni felettébb nehéz feladat. Ilyen értelemben a Magyar Köztársaság Magyarországra történő változtatása kapcsán is hasonló a helyzet. Takács erre a kétségre tulajdonképpen válaszul elénk tárja a magyar alkotmányozók hivatalos indokolását. Az első argumentum szerint a névváltoztatás egyrészt a történelmi kontinuitás miatt szükségeltetett, hiszen Magyarországot gyakorlatilag ezer éve Magyarországnak hívják, s itt volt annak az ideje, hogy ez pro forma is megjelenjen a jogrendszeren belül. Takács nem ért egyet az állásponttal, sőt, hozzáteszi, hogy a hosszú alak rövidre cserélése véleménye szerint pontosan a kontinuitás megszakadását eredményezte. Másodszer, a jogalkotó szerint a változtatás mindössze szimbolikus jelentőségű, tehát lényeges kérdéseket (például az államformát) nem érint. A harmadik érv, melyet felsorakoztattak, a köztársaság, melyre az előző név ténylegesen utalt, csupán egy üres szó, „ruha a nemzet testén”, mely így, lényegi többlettartalom híján elszakítható az állam nevével. Negyedszer, megfogalmazódik, hogy a névváltoztatás körüli vita nem fonódik össze az államforma-változtatás körüli vitával, hanem épp ellenkezőleg, merőben távol állnak egymástól, hiszen a vezető hatalomnak nincs szándékában megváltoztatni az államformát, csupán csak az állam nevét. Végül, de nem utolsó sorban, a hivatalos álláspont az ország-állam-haza fogalmak jelentésárnyalatainak nehezen megvalósuló átfedhetőségét hozza fel érvként.²³

A fejezet utolsó harmadában Takács visszautal a funkciókat tárgyaló részre, azon belül is a kommunikációs (megnevező) funkcióra, mely blokknak – habár bizonyos mértékben kapcsolódik a tematikához – véleményem szerint szintén nem ebben a nagy szerkezeti egységben lenne a helye, hanem a másodikban. Az államnevekkel kapcsolatos konkrét nyelvi megnevezés mikéntje elsősorban a kommunikáció nyelvétől függ. Jó példa erre nézve a francia gyarmatsorból függetlenedett Elefántcsontpart, melynek hivatalos személyei a nemzetek közötti kommunikációban kizárólag a francia névváltozatokat (Cote d’Ivoire, la République de Cote d’Ivoire) fogadják el. Ebből kifolyólag a más nyelvű (például angol vagy spanyol) változatok is integrálták ezt magukba (the Republic of Cote d’Ivoire, la Republica de Cote d’Ivoire). A gyarmati nyelvhasználat más államok elnevezésén is nyomot hagyott. A korábban portugál fennhatóság alatt álló Zöld-foki Köztársaság portugál nevét (Cabo Verde) kérte nem lefordítani más nyelvekre (the Republic of Cabo Verde, la République de Cabo Verde stb.). Érdekes eset volt, amikor Grúzia képviselői egy időben azt kívánták elérni, hogy magyar nyelven államukat ne a szovjet emlékü „Grúzia”, hanem az ősi eredetű „Georgia” néven említsék, legalábbis a két állam közötti kapcsolatokban utóbbi megnevezést használják, ám ezt nem sikerült keresztülvinni. Előfordulhat olyan eset is, amikor egy állam nevének nyelvi átformálásával kívánja elkülöníteni, kiemelni magát a környezetében lévő más államoktól (ez a próbálkozás történt Kazahsztán esetében is, melynek elnöke felvetette, hogy az -isztán (föld) végződést „Eli”-re kellene változtatni, holott jelentése annak is ugyanaz lenne).²⁴

²² Takács: i.m. 45-46.

²³ Takács: i.m. 47-51.

²⁴ Takács: i.m. 52-55.

Végezetül a szerző leszögezi, hogy mivel gyakorlatilag a Föld összes állama nevének létezik magyar nyelvű megfelelője, ebből kifolyólag a magyar kommunikációban az elnevezés hivatalos nyelve a magyar, melyen belül különböző klasszifikációk határozhatók meg. Az egyik csoportot az eredendően hazai alakok alkotják, ezek tipikusan -ország, -föld, -part végződésűek, s jellemzően valamilyen népvét tartalmaznak (például Franciaország, Németország, Lengyelország). A másik csoportba tartozó nevek az államok eredeti elnevezéséből alakultak ki, s „magyaros” formában integrálódtak nyelvünkbe (Dánia, Portugália). Érdekesség, hogy egy kivétellel minden közvetlenül szomszéd államunknak ilyen eredetű neve van. Ezeken túlmenően akadnak olyan államok, melyek nevükben gyakorlatilag teljesen megőrizték az idegen jegyeket, s úgy kerültek át nyelvünkbe (Botswana, Ecuador stb.).²⁵

VIII. Negyedik fejezet – Az államnevek fajtái

Az államnevek fajtái című fejezet megnevezése számomra nem az első dolog volt e könyvet illetően, melyet félrevezetőnek találtam. Ugyan Takács a szerkezeti egység első néhány oldalán megemlíti a kategóriákat, melyeket az államnevek tekintetében fel lehet állítani, s egymásnak még meg is feleltetni (országnév, államnév, rövid államnév, teljes államnév, hosszú államnév, formális államnév, nem formális államnév, hivatalos államnév, nem hivatalos államnév, teljes államnév, alkotmányos államnév), ám a tekintélyes méretű fejezet nagy részében három elméleti-gyakorlati problematika tárgyalásával foglalkozik.²⁶

Ezekből első az államnév és az államforma kapcsolata, mely körben a szerző a könyv korábbi részeiben már fogalmazott meg gondolatokat. Véleménye szerint a hosszú, hosszúalakos vagy alkotmányos név a legtöbb esetben tartalmazza az államformát, de ez nem minden esetben szükségszerű. Ezt a tényt figyelemfelkeltő statisztikai adatokkal érzékelteti, aztán pedig kitér arra az igazán érdekes jelenségre, mely szerint a közép-kelet-európai, valamint a kelet-európai államok túlnyomó többsége nem szerepelteti alkotmányos államnevében az államforma megjelenését. Mindezt Takács azzal a hipotetikus magyarázattal értelmezi, hogy ezen államok esetében a hatalmon lévő politikai elit számára a köztársaság nem rendelkezik elegendő mértékű legitimációs potenciállal, így a monarchikus hagyományok felelevenítése tűnik hasznosnak szemükben, érzékeltetvén a nemzet egységét.²⁷

A szerző a legproblémásabb elméleti kérdésnek az államnév és az országnév relációját tartja. Megállapítja, hogy az országnevek gyakorta egyben államnevek is, de ha nincs is így, általában attól a néptől nyerik megnevezésük eredetét, amelyet magukba integrálnak. Cseh Köztársaság helyzete rendkívül speciális e viszony tekintetében, hiszen ha eredeti nyelvüket vesszük alapul, egy inverz állapottal találkozunk, melynél a hosszú államnevet használják az ország megnevezésére, tehát tulajdonképpen rövid államnévként is. Az „ország” szónak Takács olvasatában kettős jelentése van. Egyrészt egy egybefüggő földrajzi területet jelöl, valamint utal arra az intézményre, hatalomra, szervezetre, államra, mely azt egységessé teszi. Az „ország” szavunk nagyjából hét-nyolcszáz éves eredetre nyúlik vissza, az „állam” kifejezésünk azonban jóval fiatalabb, az 1700-as években keletkezett. A két fogalom gyakorta el is válhat egymástól, létezhet olyan ország, amely még vagy már nem állam, s fordítva (Azt mondjuk, hogy Chopin Lengyelországban született, holott akkor önálló lengyel állam még nem létezett). Konzekvenciaként a szerző szerint leszűrhető, hogy az „ország” szónak mint jelnek az „állam” nem kizárólagos jelölete. E körben a szerző kitér még a „haza” szó e kontextusba történő beemelésére is, s megállapítja, hogy a „haza” az „ország” és az „állam”

²⁵ Takács: i.m. 55-56.

²⁶ Takács: i.m. 57-60.

²⁷ Takács: i.m. 60-63.

határmezsgyéjén elhelyezkedő, javarészt inkább „szívbeli” kategóriának feleltethető meg. A harmadik problematika, melyet e fejezet felölel, a hivatalos és nem hivatalos államnév konnexiója. A „hivatalosság” a kötetben olvasottak szerint két összetevőt foglal magába: annak a szervnek a megjelölését, mely e jelleg megállapítását illetően döntést hozhat, illetőleg ítélezhet, továbbá azokat a következményeket, melyeket e megállapítás maga után von. Vannak olyan államok, ahol az alkotmány mondja ki, hogy mi legyen az állam hivatalos neve (például Magyarországon), azonban akad, ahol az alkotmányok többféleképpen is megnevezik az államot egyszerre. Az államszervezeten belül továbbá kijelölhető olyan szerv, szervezet, mely a többi állam magyar nevét megállapítja. Ez ma hazánkban a Földrajzinév-bizottság. Felmerül a kérdés, hogy vajon e szervezet által meghatározott megjelölések hivatalosnak számítanak-e. Erre a szerző azt a választ adja, hogy összességében inkább hivatalosnak számítanak, mint sem. Ennek alátámasztásául azt a tényt hozza fel, hogy jogszabály kötelezi a hivatalos magyarországi kiadványok készítőit, hogy a bizottság által meghatározott neveket használják publicisztikájukban. A „hivatalosság” egyik fontos mércéjeként felállított hitelesség tehát itt abban nyilvánul meg, hogy olyan entitás állapította meg, melynek arra jogosultsága volt. Az államok „hivatalos” nevét Takács a nevek fajtáival is megpróbálja kapcsolatba hozni, mégpedig egy igen érdekes és absztrakt példán keresztül: a nevek hivatalosságát szembe állítja az államok és a természetes személyek tekintetében. Megállapítja, hogy a személyek esetében a hivatalos név megegyezik az anyakönyvezett névvel, amely (és még néhány hivatalos adat segítségével) alapján tulajdonképpen beazonosíthatók. Ettől az azonosítótól azonban lényegesen eltér az a fajta név, mellyel a társadalmi kapcsolatokban azonosítjuk egymást (lehet például valakinek anyakönyvbe bejegyzett neve a Tóth Gyula Ottó, szociológiailag a Tóth Ottó vagy éppen az Ottóka is helytálló). Továbbá nagyon sok embernek létezik ragadványneve, gúnyneve vagy éppen művészneve. Ez a logikai struktúra az államnevekre is igaz, holott azok szerkezetükben valamelyest nyilvánvalóan eltérnek a személynevektől. Az államoknak is van formális-jogi, valamint politikai-társadalmi spektrumon használatos neve. A különbség mindössze annyi, hogy az alkotmányos név jogiasabbnak tűnik, és ilyen asszociációkat ébreszt, az országnév viszont sokkal inkább társadalmi érvényességgel bír az emberek szemében. Meglepő – de amint erre a szerző is kitér – az államok is rendelkezhetnek ragadványnevekkel, sőt még gúnynevekkel is. Az Amerikai Egyesült Államokra például olykor Uncle Samként utalnak, de az USA államai többségének is sajátos becenevük van (New Jersey Kertállam, Kalifornia Aranyállam, Wyoming Cowboy Állam stb.). Összefoglalva eme alfejezetet, azt mondhatjuk, hogy a „hivatalos név” fogalma csak egyes állami jogrendszeren belül értelmezhető, s az így jellemzett nevek érvénye csak meghatározott hivatalos eljárásokra terjed ki. A fennmaradó többi dimenzióban a hivatalos államneveknek se érvényük, se jelentésük nincs.²⁸

IX. Ötödik fejezet – Nyelv, politika, jog: a magyar állam átnevezése

Az utolsó előtti fejezetben végre „azt kapjuk”, amit a főcím alapján várhattunk a kötettől, mégpedig a magyar állam átnevezése folyamatának bemutatását, s értékelését. Takács szerint az átnevezésre „izzó lingvisztikai környezetben” került sor, utal ezzel a politikai és nyelv sajtósági viszonyára, miszerint a nyelv fegyverként szolgál a hatalom számára. E gondolat álláspontom szerint is maximálisan helytálló, azonban kissé demagógnak tartom George Orwell 1984 című regényének beemelését az aktuális politikai helyzet illusztrálására, még akkor is, ha valóban jól érzékelteti azt az általános tételt, miszerint az éppen hatalmon lévő politikai elit általában nagy erővel arra törekszik, hogy uralma alá

²⁸ Takács: i.m. 63-93.

hajtja a kommunikációt, egyfajta „újbeszél” nyelvet kialakítva. Mindennek alátámasztásaként, egyfajta „állam-átnevezési előképként” Takács a Ferihegyi Repülőtér nevének megváltoztatását említi. Ezt követően felidézi, véleménye szerint miért nem helytálló, hogy az Alaptörvénybe bekerült mondat értelmében „HAZÁNK neve Magyarország.”: a haza elsősorban az ember szülőföldje, az összes hozzá kapcsolódó pozitív érzéssel együtt, tehát inkább szentimentalista jelleggel bír, semmint jogi árnyalattal. Éppen ezért a haza állammal történő azonosítása szerinte mindenképpen problémákat szül. A magyar állam átnevezése 2011-ben azzal folytatódott, hogy a legtöbb hatályban lévő hazai jogszabályt módosították akként, hogy a „Magyar Köztársaság” kifejezést „Magyarországra” cserélték. A névváltozást a Földrajzinév-bizottság is tudomásul vette, ezzel jogilag hivatalosan is befejeződött a folyamat. A kötet szerzője szerint azonban társadalmi befejezettségben és elfogadottságban még igencsak kérdéses, hogyan állunk. Jogos a kérdés: vajon mennyiben használható az átnevezést követően a „Magyar Köztársaság” kifejezés az államunk megjelölésére. Takács szerint annyiban bizonyosan, amennyiben a beszélő azzal az állam személyes értékeit kívánja kifejezésre juttatni (tehát azt, hogy Magyarország bár nevében nem, de értékeiben továbbra is köztársaság), ám ebben az esetben számolnia kell azzal az eshetőséggel, hogy könnyen a politikai diskurzus perifériájára szorulhat, s olybá tűnik, hogy már csak egy olyan nevet „markolászik”, melynek már nincs mögöttes létezője.²⁹

X. Hatodik fejezet – Betűk és szavak, jelek és nevek: az átnevezés értelmezése

Mi végre is nevez, valamint neveztetik az ember? Legtalálóbban talán így lehetne összefoglalni a zárófejezet gondolat-folyamának központi magvát. Takács szerint az ember amennyire homo sapiens vagy homo ludens akár, legalább ugyanannyira „homo nominans” is, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy tkp. mindennek nevet ad, s jóleső, szinte felszabadító dolog számára a nevekkel bánni. A név nélküli ember a társadalom szemében gyakorlatilag elveszett, így a nevek az egészséges identitás kialakításának is igen hangsúlyos függvényei. E felfogás dolgok, tárgyak, s esetünkben az államok tekintetében is éppúgy igaz. A mű szerzője e fonalat tovább szöve, elegánsan visszakanyarodik a könyve elején kifejtett rózsá-metáforára, mintegy keretbe foglalva a teljes textust. Véleménye szerint a magyar állam nevének megváltoztatásakor nem az volt a jogalkotó elsődleges álláspontja, hogy a régi név nem fontos, hanem sokkal inkább az, hogy van, ami fontosabb. Ezzel azt érzékeltetik, hogy a változtatás csak nüansnyi, szimbolikus jellegű, s a „rózsát” bárhogy nevezhetjük, mert attól még éppoly illatos marad. Takács arra a kérdésre, hogy helyes, időszerű vagy éppen etikus volt-e az, hogy hazánk (helyesebben fogalmazva államunk) nevét köztársaság nélkülire redukálták, feleletet nem ad, hanem a diskurzust nyitva hagyván egy 1989/90-es politikai kampányplakát üzenetét kommunikálja az olvasó felé: „Tessék választani!”³⁰

XI. Néhány további gondolat a monográfia kapcsán

A könyv külalakja kétségkívül a társadalomtudományi munkák színvonalához adekvát komoly igényességet tükröz, azonban a lábjegyzeteknek a főszöveghez képest aránytalan elhelyezése több helyen zavaróan hat az értelmezés során. Ennek orvoslására szemléletesebb, a gondolati egységeket markánsabban megkülönböztető tipográfiai tagolást javaslok. Dicséretes, hogy a szerző egy külön fejezetet szán az ún. „magyar rész” tárgyalásának, ám véleményem szerint a kifejtés nagyobb hányadában szereplő többi hazai vonatkozás helye is

²⁹ Takács: i.m. 94-109.

³⁰ Takács: i.m. 110-124.

ugyanott lenne, mert jelenlegi szétszórt állapota a ziláltság és áttekinthetlenség érzetét kelti. A kötet nyelvezete kellően világos, tudományos és szabatos, azonban néhány helyen a hangnem talán túlságosan is informálisra vált, s ez valamelyest az összkép romlását idézi elő. Végül, de nem utolsó sorban a szerző helyében egy ilyen témájú monográfia esetében hanyagolnám a személyes jellegű direkt aktuálpolitikai megnyilvánulásokat, s átadnám helyüket a mélyebb elméleti elemzéseknek.

XII. Összegzés

Takács *A rózsá neve: Magyar Köztársaság* című igazán üdítő munkája kétségkívül pontos, alapos és kiterjedt kutatás eredménye. Külön elismerést érdemel, hogy a szerző egy igencsak kevésbé frekvenciált, több tudományterület határán elhelyezkedő témát választott, s azt – néhány apróbb hiányosságtól eltekintve – magas színvonalon dolgozta ki. Kötetével remélhetőleg új távlatokat nyit az államtudomány, földrajztudomány és a nyelvészet berkeiben. Bízom benne, hogy ezzel együtt elérheti, hogy a szakemberek között egy olyan eszmecsere induljon el, mely végre komolyan veszi a tárgykör tényleges fontosságát, hiszen úgy tűnik, sajnálatos módon elfelejtettük: valamennyien „felelősek vagyunk a rózsánkért.”